

Der. ERIK JAN ZÜRCHER
Türkiye'de Etnik Çatışma

İletişim Yayınları 1055 • Araştırma-İnceleme Dizisi 174

ISBN-13: 978-975-05-0296-5

© 2005 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-8. Baskı 2005-2017, İstanbul

9. Baskı 2024, İstanbul

EDITÖR Tansel Güney

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hasan Deniz

DÜZELTİ Elçin Gen

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Der. ERIK JAN ZÜRCHER

İmparatorluktan
Cumhuriyete

Türkiye'de Etnik Çatışma

ERIK JAN ZÜRCHER 1953'te Leiden'de doğdu. Leiden Üniversitesi'nde öğrenimini tamamlayan Zürcher, aynı üniversitenin Türkiye Etütleri Bölümü başkanıdır ve öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. 2008'den itibaren Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün direktörlüğünü yürütmektedir. Prof. Zürcher'in şu kitapları bulunmaktadır: *The Unionist Factor. The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement (1905-1926)*, E. J. Brill, 1984 (Milli Mücadelede İttihatçılık, Türkçedeki ilk baskısı, 1987; İletişim Yayınları, 2003); *The Progressive Party 1924-1925*, E. J. Brill, 1991 (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Türkçedeki ilk baskısı, 1992; İletişim Yayınları, 2003); *Turkey, A Modern History*, I. B. Tauris, 1993 (Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, 1995); Mete Tunçay ile birlikte derlediği *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire (1876-1923)*, E. J. Brill, 1993 (Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik [1876-1923], İletişim Yayınları, 1995); *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia 1775-1925*, I. B. Tauris, 1999 (derleme, Devletin Silahlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik 1775-1925, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003); Donald Quataert ile birlikte derlediği *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1950*, I. B. Tauris, 1995 (Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950, İletişim Yayınları, 1998); Willem van Schendel ile birlikte derlediği *Identity Politics in Central Asia and the Muslim World*, I. B. Tauris, 2001 (Orta Asya ve İslâm Dünyasında Kimlik Politikaları, İletişim Yayınları, 2004); Touraj Atabaki ile birlikte yazdığı *Men of Order. Authoritarian Modernisation in Turkey and Iran, 1918-1942*, I. B. Tauris, 2004 (Türkiye ve İran'da Otoriter Modernleşme - Atatürk ve Rıza Şah Dönemleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), *Fighting for a Living. A Comparative History of Military Labour 1500-2000*, 2013 (Askerlik "İşi" - Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000, İletişim Yayınları, 2017), *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e: Tarih, Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, 2024.

İÇİNDEKİLER

Giriş	
ERIK JAN ZÜRCHER	9
Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye Üçgeninde Ulus İnşası ve Nüfus Değişimi	
FIKRET ADANIR	19
Kendini Yeniden Kurmak, Ötekini Reddetmek: Pantürkizm ve İran Milliyetçiliği	
TOURAJ ATABAKI.....	27
Sevr ve Lozan'ın Başka Tarihi	
TANER AKÇAM.....	51
Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zimnî Sözleşmeden Ayaklanmaya 1919-1925	
HAMİT BOZARSLAN	89
1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları	
HILMAR KAISER.....	123

**Türklük ve Osmanlılık Arasında:
Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de
“Milliyet” Arayışları ya da “Anasır Meselesi”**

NESİM ŞEKER.....157

YAZARLAR.....175

YAYINEVİNİN NOTU

Türkiye toplumu yakın tarihini ilgilendiren birçok önemli konuda bilgilenmeden fikir sahibi olma alışkanlığını giderek terk ediyor. Resmî ve tek bir tarih anlatısının egemen olmadığı, tarihin farklı yorumlarının herkesin bilgisine açık olduğu bir toplum olma yolunda ilerliyor. Bir toplumun demokratikleşmesi, aynı zamanda kendi tarihiyle hem olaylar hem de bunların farklı yorumları olarak yüzleşmesiyle mümkündür. Kendi tarihi konusunda farklı yaklaşımları serinkanlılıkla değerlendirerek, tabular, korkular ve çarpıtmalarla biçimlenmiş bir tarih bilincinin esiri olmaktan kurtulmak, ergin ve sorumlu bir yurttaşlığın olmazsa olmaz bir boyutudur.

İletişim Yayınları, Türkiye toplumunun üyelerinin, özellikle kendi tarihlerini ilgilendiren konularda Türkiye’de ve yurtdışında yapılan araştırmalardan, yayımlanan çalışmalardan yarım yamalak ve çarpıtılmış biçimde haberdar olmak değil, bunları okuyabilmek ve özgür düşüncesiyle değerlendirmek hakkına sahip olduğu inancındadır. Bilgilenme hakkı, insanların bir konuda her türlü görüşe ulaşabilmesi, bunların değerlendirilmesi ışığında kendi görüşünü oluşturabilmesi hakkı demektir. Düşünce hak ve özgürlüklerinin ayrılmaz bir parçası bilgilenme hakkıdır. Yerleşmiş kanaatlere

veya oluşmuş tabulara aykırı gözükten bilgilerin, yorumların yasaklanması, yok varsayılması bilgilenme hakkının engellenmesidir; temel bir hakkın ihlalidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında Ermenilerin maruz kaldıkları mezalim, bazı tarihçiler tarafından bir soykırım girişimi olarak yorumlanmaktadır. Türkiyelilerin bu iddiaların dayandığı bilgilere ulaşabilmek, bunları karşı yöndeki yorum ve bilgilerle karşılaştırmak ve bunun sonucunda kendi kanaatini oluşturmak hakkıdır. Resmî tarihçiliğin çizdiği sınırlar esas olarak bu nedenle kabul edilemez. Bu nedenle, "İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma" başlıklı derlemenin Türkçe çevirisini yayımlamayı, bilgilenme temel hakkını kullanan, sorumlu ve bilinçli yurttaşlar Türkiyesi yolunda atılmış küçük bir adım olduğuna inanıyoruz.

GİRİŞ: DEMOGRAFI MÜHENDİSLİĞİ VE MODERN TÜRKİYE'NİN DOĞUŞU

ERIK JAN ZÜRCHER

1850-1950 yılları arasındaki 100 yılın Avrupa'da demografi mühendisliği asrı olduğunu söylemek kesinlikle abartılı değildir. Büyük insan kitleleri atalarının topraklarından kovuldular, tehcir edildiler, iskân edildiler veya katledildiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan deneyim, bu genel tabloya uygun düşmektedir. Türk okuru, Balkanlar'dan ve Kafkasya'dan gelen Müslüman muhacirlerin yazgısını nispeten yakından biliyor olabilir. Buna karşılık, bu yazgıyı demografi mühendisliği sonuçlarının diğer örnekleriyle karşılaştırmak belki de aydınlatıcı olacaktır.

Güç siyasetinin hesaplarıyla birleşen dinsel önyargı, demografi mühendisliğinin erken dönem örneklerinin altında yatan nedendir. Bunun en kayda değer örneği Rus İmparatorluğu'nda "Pale"nin kurulmasıdır. Ortaçağ ve erken modern dönem Rusyası'nda Yahudilerin yerleşmesi yasaklanmıştı, fakat 18. yüzyılın sonlarında Büyük Katerina döneminde, Rusya'nın batı ve güneybatıya genişlemesi sonucunda, büyük Yahudi toplulukları Rusya sınırları içinde kaldı.

Litvanya'dan Karadeniz'e uzanan, içinde Yahudi topluluklarının hoş görülecekleri bir bölge kuruldu, ama 19. yüzyılın ilk yarısında karma köylerden ve kentlerden Yahudilerin sürekli biçimde kovulması sürecine tanık olundu. Sonuç olarak, Yahudilerin yerleşmiş olduğu Pale kısımları giderek yoksullaştı ve kalabalıklaştı. Çar Aleksandr'ın 1881'de öldürülmesinden sonra, devletin göz yumduğu ve bazen teşvik ettiği Yahudi katliamları, Pale'deki yaşamın sıradan bir özelliği oldu. Aşırı kalabalık, yoksulluk ve güvensizlik, en sonunda, esas olarak Amerika'ya yapılan kitlesel göçe neden oldu.

Dinsel önyargıyla devletin yeni ele geçirilen topraklarda tam kontrolü sağlama isteğinin bir araya gelmesi, Müslümanların kitleler halinde, Karadeniz kıyısından (1828'den sonra), Kırım'dan (1853-1854 Kırım Savaşı sırasında ve sonrasında) ve Kafkasya'dan (1860'ların ilk dönemlerinde) kovulmasına veya dayanılmaz baskı altında göç etmelerine yol açmıştır. Bu bölgelerin çoğu, Osmanlı nüfuz alanına dahildi ve yerinden sürülenler ve göç edenler için tek anlamlı seçenek, Osmanlı topraklarında yerleşmekti. Böylece Osmanlı İmparatorluğu kitlesel göç ve iskân süreçlerini yoğun bir şekilde yaşadı.

19. yüzyılın sonlarına yaklaştıkça, milliyetçilik demografi mühendisliğinin ardındaki hâkim itici güç haline geldi. Özellikle 1878 Berlin Kongresi'nden sonra Balkanlar'da ortaya çıkan yeni ulusal devletler, Büyük Devletler (Düveli Muazzama) siyasetinin yarattığı elverişli konjonktörü kullanarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak koparan romantik milliyetçi hareketlerin ürünüydüler. Sırp, Yunan, Bulgar veya Rumen olsun bütün bu milliyetçi hareketlerde, ulusal devletlerin kurulmasından sonra kendilerini birbirlerine karşı getiren güçlü irredantist akımlar mevcuttu, fakat milli kimliklerini esas olarak Osmanlı yönetimine kar-